

GEESTEN EN SPOKEN IN DE VOLKSCULTUUR, ANNO 2015

Barbara Vos

Hoewel de moderne wetenschap het bestaan van spoken ontkent en het verbant naar de wereld van de pseudo-wetenschap, is het onderwerp erg populair. We moeten maar denken aan de uitgebreide lectuur over het paranormale en de talloze films en series die hierover handelen. Volgens Richard Wiseman gelooft ongeveer tien procent van de mensen dat ze in contact zijn geweest met ongewone ervaringen die op geesten wijzen. De website 'geloof & wetenschap' bericht dat een kwart van de Britten gelooft in God, maar dat er meer dan twee keer zo veel geloven in het bestaan van geesten. Het geloof zou zelfs toegenomen zijn de laatste jaren.

Definitie en voorgeschiedenis

Om een definitie te geven aan het concept 'geest', kunnen we de volgende, eenvoudige verklaring ter hand nemen: 'Een geest duidt een individueel wezen aan dat niet afhankelijk is van een lichaam.' Een manifestatie van een geest kan op verschillende wijzen gebeuren. Volgens Wiseman kan het gaan om verschijningen, ongewone geuren, plotselinge veranderingen in de temperatuur, en de gewaarwording van een aanwezigheid. Ook geluiden, bijvoorbeeld paardengetrappel, kunnen wijzen op de aanwezigheid van een spook.

In tal van culturen bestaat of bestond de overtuiging dat de geesten van de doden, na het afsterven van het aardse lichaam, zich nog onder ons zouden kunnen bevinden. Wie denkt dat de wereld van spoken en geesten is ontsproten aan de romantiek van de negentiende eeuw, heeft het mis. Dit geloof is niet aan plaats en tijd gebonden, maar is grensoverschrijdend. We vinden ze terug bij de Chinezen (vriendelijke geesten noemen ze Shin en de boosaardige varianten Kuei), ze komen voor bij de Babyloniërs, bij de Grieken en de Romeinen, in het Oude Testament, in het islamitische cultuurgebied, bij de Germanen, de Japanners, bij de Vikingen en de Saksen. Wanneer we vandaag met Allerheiligen en Allerzielen (1 en 2 november) onze doden herdenken, gaat dit dan ook terug op een veel ouder gebruik, namelijk het feest waarop onze voorouders eer bewezen aan het door de lucht trekkende dodenleger. De Katholieke Kerk gaf een verklaring voor het fenomeen, namelijk dat de geesten eigenlijk de zielen waren die in het vagevuur geen rust konden vinden en nog moesten boeten voor de zonden die ze tijdens hun leven hadden begaan. In de middeleeuwen ging de Kerk geestesverschijningen ook daadwerkelijk onderzoeken. Op deze manier vonden verschillende van deze verhalen een schriftelijke neerslag, waardoor we die vandaag nog kunnen raadplegen.

Aan de aanwezigheid van de geesten van de doden werd niet getwijfeld, tot de Reformatie. De protestantse hervormers verwezen het idee van het vagevuur toen naar de prullenmand, maar dit sloot niet per se het bestaan van spoken uit. Het waren dan alleen niet de verschijningen van de doden, want die gingen ofwel rechtstreeks naar de hemel of naar de hel. Terugkeren naar de wereld van de levenden was geen optie. De Rooms - katholieke Contrareformatie hield de mogelijkheid open dat geesten van doden voor een bepaald doel konden 'teruggestuurd' worden naar de aarde. De protestanten wezen dat idee radicaal af en beschouwden deze opvatting als bedrog. Toch namen zij nog aan dat verschijningen konden plaatsvinden, maar het ging dan meestal om boze geesten die door de duivel waren gestuurd. We kunnen het geloof in geesten dus niet simpelweg koppelen aan een bepaalde religie, net zoals we dit niet kunnen linken aan een sociale laag binnen de bevolking of een geografische regio, hoewel plaatselijke verschillen zich natuurlijk wel kunnen voordoen doorheen de tijd.

Net zo oud als het geloof in geestesverschijningen, is de opvatting dat magie of rituelen hier soelaas kunnen bieden. De protestanten gingen bidden als tegenoffensief, terwijl de Katholieke Kerk exorciserituelen voorzag om spookhuizen te zuiveren van hun ongewenste bezoekers. Ook particulieren hielden zich hier soms mee bezig. En dit brengt ons bij het werkterrein van heksen en tovenaars. Wie last ondervond van een spook, kon dit immers te danken hebben aan een kwade buur die zich inliet met hekserij. Als oplossing kon men dan bijvoorbeeld een geestelijke of een tovenaar te hulp roepen of een ander beschermmiddel aanwenden. De tussenkomst van een geestelijke kon ook veel oplossen. Dat illustreert het volgende verhaal, verteld door een 45-jarige boerin uit Waasmunster. Zij vertelde dat bij haar vader thuis eens een kerselaar werd uitgegraven. Daaronder vond men een mysterieus 'popken'. Een van de meisjes deed het popje een mooi kleedje aan en zette het popje op de schouw. Het meisje werd echter ziek en het popje werd bleek. Het meisje stierf en werd begraven, waarop het popje weer bloosde. Daarna werd de zoon echter ziek, waarop de ouders het popje verdachten dat weer bleek was geworden. Ze riepen de pastoor erbij die het popje meenam, waarna het probleem verdween.

Verklaring

Het grote probleem wat deze materie betreft, is dat dit onderwerp zich (nauwelijks) empirisch laat onderzoeken. Men heeft het uiteraard al dikwijls geprobeerd, maar de resultaten laten te wensen over. Herhaalbaarheid en objectiviteit blijken vrijwel onhaalbare criteria te zijn. Voor ons is dit gelukkig geen probleem aangezien we in de eerste plaats geïnteresseerd zijn waarin mensen geloven en niet of deze overtuigingen empirisch correct zijn. We sluiten ons dan ook aan bij de denkrichting van Jung die zich niet gaat afvragen of een geestverschijning werkelijk heeft plaatsgevonden, maar zich gaat focussen op de *ervaring* die een persoon meemaakt. Die ervaring vertelt ons immers iets meer over de persoon die het heeft meegemaakt.

Hoe kunnen we nu verklaren dat mensen geesten zagen? Dit is uiteraard te wijten aan een geheel van culturele bagage, gecombineerd met psychische

processen en de reactie op omgevingsfactoren. Toch mogen we niet denken dat ieder verhaal klakkeloos werd aanvaard. Doorheen de geschiedenis werden immers oplichters ontmaskerd. Zo deden bijvoorbeeld vaak verhalen, opgedist door huurders, de ronde dat het zou spoken in bepaalde huizen met de bedoeling de huur zo laag mogelijk te houden. Zulke praktijken zouden echter niet mogelijk geweest zijn, had er geen wijdverbreid geloof bestaan in geesten.

Doorgaans was er altijd een speciale rol toebedeeld aan de bezoekende geest. Een geest was er vrijwel nooit zonder reden of bedoeling. Hij bracht altijd een boodschap met zich mee. Reeds in de middeleeuwen was deze bedoeling meestal heel duidelijk: de geest keerde terug uit het vagevuur omdat hij geen rust kon vinden vooraleer hij in het reine was gekomen met een niet-opgebiechte misdaad. Een voorbeeld hiervan is het verhaal dat een bakker van 65 jaar uit Moerzeke deed. Hij vertelde dat er ooit een boer was die land had op 'Moes-kouter'. Hij had een scheidingspaal verzet om meer land te hebben. Wanneer hij echter gestorven was, kwam hij terug op die welbepaalde plaats en riep hij: "Keer ik mij op mijn zij, 't is eender hoe ik mij lei. Keer ik mij op mijn ander zij, 't is eender hoe ik mij lei. Mijn ziel is besmet; Ik heb 'ne paal verzet." Nadat de familie de paal terug op zijn plaats had gezet, kwam de geest niet meer terug.

Zo doken geesten soms op wanneer toestanden in de wereld van de levenden moesten opgehelderd worden of wanneer een onrecht aangeklaagd moest worden. Soms werd de geest alleen door de schuldige waargenomen, wat uiteraard iets meer over het geweten zal gezegd hebben van die persoon dan over het werkelijke bestaan van spoken. Soms was de oorzaak van de verschijning een onopgeloste gewelddaad, maar het kon evengoed gaan om weduwnaars die hun belofte nooit meer te trouwen hadden gebroken tegenover hun overleden echtgenote. Sowieso moest de sterveling ervan uitgaan dat er altijd onverwachte getuigen konden zijn van een daad waarvan ze hoopten dat die ongezien zou zijn.

Een andere bedoeling van de verschijning van een geest, is het overbrengen van waarschuwingen of profetische boodschappen. Telkens kan men ervan uitgaan dat de geest iets 'weet' dat van belang is voor de levenden. Dergelijke boodschappen werden doorgaans serieus genomen. De wensen van de doden moesten immers gerespecteerd worden. Dit is iets wat we tot op de dag van vandaag geëerbiedigd zien. Zo denken we bijvoorbeeld aan de manier waarop een begrafenis en een teraardebestelling naar de wensen van de overledene worden aangepast en de wijze waarop testamenten worden nageleefd.

Spookhuizen, enkele locaties

Het geloof in geesten is nooit verdwenen. De populariteit van griezelromans en horrorfilms spreekt immers boekdelen. En dan hebben we nog niet gesproken over de talrijke onderzoekers, met een wetenschappelijke basis of puur amateuristisch, die zich bezig houden met het analyseren van 'spookhuizen'. Enkele namen hebben geschiedenis gemaakt met het onderzoeken van dergelijke verhalen. We denken dan vooral aan Harry Price en Peter Un-

derwood. Echter niet iedere paranormale onderzoeker pakt het even professioneel aan. Zo bestaat er voor België en Nederland de website The Ghosthunter. Wie deze webstek bezoekt, zal het onmiddellijk opvallen dat het hier om een onderzoeker van de amateuristische strekking gaat. Niettemin is het interessant om erachter te komen welke spookverhalen er in Vlaanderen de ronde doen. Soms is de scheidingslijn vaag tussen de spokenjager en de urban explorer die verlaten gebouwen onderzoekt en fotografeert. Niet alle leegstaande gebouwen kunnen immers als spookhuis bestempeld worden. Om de verbeelding te prikkelen, noemen we hier toch enkele locaties (al dan niet door volledige afbraak bedreigd) die de toeschouwer kunnen meeslepen: het kasteel Hogemeyer in Kersbeek-Miskom, het kasteel van Mesen in Lede, het Gravensteen van Gent, het kasteel Moyson in Leest en het kasteel Rochendaal in Bevingen. In het Verenigd Koninkrijk en de VS gaat men zelfs een stapje verder: via de websites <http://www.hauntedrooms.co.uk/> en <http://www.hauntedrooms.com/> is het mogelijk om een kamer te boeken in een hotel, een kasteel of een landhuis waar het spookt!

Wanneer we maar diep genoeg gaan graven, vinden we voor de meeste plaatsen wel een legende, een gerucht, een spookverhaal. Voor Antwerpen is er het verhaal van de Lange Wapper, te Galmaarden zou er een duivelsschuur gestaan hebben. Op het platteland in delen van Vlaanderen en Brabant spraken men van de boze geest Kludde of Kleure, in Hamme en Dendermonde deden verhalen de ronde over een onderaardse afgezant Osschaert genaamd, enzovoort.

Voor Gent is er de oude legende rond Geerard de Duivel. Het verhaal gaat dat het geslacht op het einde van de dertiende eeuw uitstierf, maar dat er nog steeds schimmen elkaar achtervolgen in het kasteel. Een minder bekend verhaal, is dat van een huis dat in de volksmond de naam 'Spookhuis' kreeg. Het gaat om een pand dat ongeveer op de hoek van het François Laurentplein en de Henegouwenstraat stond. Dit Hotel van Maelcamp was een statig gebouw in het midden van de 18de eeuw opgetrokken, gesierd met een fronton en een rococotuinpaviljoen dat uitgaf op de Reep. De geïsoleerde levenswijze van de laatste bejaarde bewoonster van het pand droeg eraan bij dat het huis een geheimzinnige faam kreeg. Men vertelde dat het huis slechts bewoond was door twee wezens; het ene levend, het andere dood.

Het bekendste spookhuis uit Vlaanderen is waarschijnlijk dat van het Sas van Gent. Intussen is dit weliswaar afgebroken, maar niet voordat talloze mensen de sinistere plaats hadden bezocht omwille van de verhalen die erover de ronde deden. Ook is er de (waarschijnlijk achttiende eeuwse) Verdoemde Hoeve of het Baggaarthof in Sinaai, dat intussen is afgebroken.

Besluit

Hoewel spookverhalen tot de wereld van de pseudowetenschap behoren, zijn ze toch interessant om te onderzoeken. De verhalen blijven immers continu doorheen de tijd bestaan. Ondanks de verwetenschappelijking die onze maatschappij de laatste eeuwen, en zeker de laatste decennia, heeft doorgemaakt, boeten deze verhalen niet in aan aantrekkingskracht. Dit ligt uiteraard aan de aard van de mens: we blijven geïntrigeerd door het onverklaarbare en het mysterieuze.